

Jazykový manažment v bilingválnej komunite¹

1. Jazykové plánovanie a jazykový manažment

1.1. Teória jazykového manažmentu má skoro dvadsaťročnú históriu, u nás je však zatiaľ menej známa, preto považujem za dôležité zhrnúť jej najdôležitejšie charakteristiky, a to v konfrontácii so známou a rozšírenou teóriou jazykového plánovania. Jeden z autorov teórie jazykového manažmentu, J. V. Neústupný opísal jej genézu takto: „Teorie jazykového managementu vyrostla na podhoubí jazykového plánování, které se vyvíjelo uvnitř sociolingvistiky od šedesátých let 20. století. Zatímco termín »jazykové plánování« organicky navazoval na atmosféru počátku šedesátých let, pojmenování »jazykový management« (...) bylo vybráno arbitrárně a není historicky spojeno s růstem globalizace a ekonomického racionalismu, který zintenzívněl v druhé polovině osmdesátých let a na management kladl důraz. Byl to prostě jeden z použitelných termínů, který jsem v roce 1986 nabídl Björnu Jernuddovi, když jsme jednali o jeho spolupráci na propagaci teorie »jazykové korekce«” (Neústupný 2002, s. 429.).

Teória jazykového manažmentu teda úzko súvisí s jazykovým plánovaním, vznikla vlastne ako kritická reakcia na ňu, najmä v súvislosti s chápaním jazykových problémov a možnosťami ich riešenia v rámci tejto teórie. Jazykové plánovanie i jazykový manažment sa teda zaoberajú jazykovými problémami, chápu ich však odlišne a odlišne pristupujú k ich riešeniu.

1.1.1. V jazykovom plánovaní problémy sú identifikované jazykovedcami, a to buď ako problémy jazykov, jazykových variet a ich funkcií (státusové plánovanie), alebo ako problémy elaborácie variet, najmä štandardnej, spisovnej variety (korpusové plánovanie). V jazykovom manažmente sú dôležité problémy, ako ich vnímajú samotní hovoriaci v rámci prehovoru, konkrétnej interakcie, pričom tento problém môže súvisieť napr. s postavením jazyka/jazykovej variety (otázka klasického státusového plánovania), ale aj s konkrétnym gramatickým elementom (otázka klasického korpusového plánovania).

1.1.2. V jazykovom plánovaní sa jazykový problém chápe predovšetkým na úrovni gramatickej kompetencie (napr. existencia variantných foriem a výber jedného variantu ako štandardného), v jazykovom manažmente sa však kladie dôraz na širšie súvislosti a postupuje sa opačným smerom: vychádza sa z identifikácie jazykového problému v rámci interakcie.

1.1.3. Jazykové plánovanie sa obyčajne chápe ako aktivita na celospoločenskej, inštitucionálnej úrovni; predpokladá existenciu určitého vrcholného orgánu (aké sú napr. jazy-

¹ Príspevok má za cieľ predstaviť čitateľom teóriu jazykového manažmentu z aspektu jeho využiteľnosti pri riešení jazykových problémov v takých menšinových komunitách, ako sú Slováci v Maďarsku a Maďari na Slovensku. Aj keď sa v príspevku hovorí vo všeobecnosti o menšinách, konkrétne sa to vzťahuje na tieto menšiny, platí to zvlášť na tie pasáže, kde sa píše o činnosti tzv. jazykových kultivátorov.

kovedné ústavy akademií vied), ktorý má v mene celej spoločnosti realizovať jazykové plánovanie. Oproti tomu sa v jazykovom manažmente zdôrazňuje, že jazykové problémy sa majú riešiť na rôznych úrovniach, pričom aktéri, ktorí sa tomu venujú, môžu mať celkom odlišné názory na danú problematiku.

1.1.4. Pre jazykové plánovanie sú problémy v podstate riešiteľné, pokiaľ odborníci aplikujú správnu teóriu a majú podporu štátnych orgánov na implementáciu svojich plánov. V jazykovom manažmente sa oproti tomu uvedomuje, že niektoré jazykové problémy hovoriacich ani nemusia byť riešiteľné, a realizovať svoje zámery má šancu ten aktér manažmentového procesu, ktorý disponuje mocou i prostriedkami na presadenie svojich plánov.

1.2. Dôležitým prínosom teórie jazykového manažmentu je procesualnosť. Manažmentový proces sa skladá z týchto etáp: a) v interakčnej situácii vzniká odchýlka od komunikačných noriem (*deviation*), b) hovoriaci si všimnú túto odchýlku (*noting*), c) hodnotia ju negatívne alebo pozitívne (*evaluation*), d) za účelom riešenia situácie vypracujú akčný plán (*adjustment design*), e) ktorý aj realizujú (*implementation*).

Proces nemusí prebehnúť celý, môže sa kedykoľvek prerušiť. Napríklad keď sa rozprávajú dvaja Slováci z Maďarska, použitie kontaktného elementu (z maďarčiny) si pravdepodobne ani nevšimnú, lebo z ich aspektu vlastne nedošlo k porušeniu komunikačnej normy. Slovák zo Slovenska má inú komunikačnú normu, preto s veľkou pravdepodobnosťou zbadá kontaktný element, pričom môže naň nezareagovať, ak zareaguje, tak jeho reakcie môžu byť rôzne. Môže požiadať spolubesedujúceho o vysvetlenie (ak tomu nerozumie), môže ho upozorniť na to, ako sa to povie „správne“ a pod. Prístup partnera k „deviantnému“ prvku môže vyvolať rôzne reakcie u hovoriaceho, teda v tomto prípade Slováka z Maďarska: zapamätá si, že pri rozhovoroch s partnermi z materskej krajiny nemá používať kontaktný element, snaží sa ho eliminovať aj pri komunikácii s príslušníkmi vlastnej komunity a pod.

Tento prípad reprezentuje tzv. jednoduchý jazykový manažment, ktorý je realizovaný samotnými hovoriacimi, aktérmi interakcie. „Vyššou“ formou jazykového manažmentu je organizovaný manažment, ktorý už prebieha na inštitucionálnej báze. Organizovaný jazykový manažment sa svojim obsahom i cieľmi podobá jazykovému plánovaniu (v klasickej zmysle), môžu ho však realizovať rôzne grémiá, a tým môže mať rôzny dosah. Celospoločenský dosah môžu mať zákony o používaní jazykov, oproti tomu iba lokálnu účinnosť má miestne nariadenie obecného zastupiteľstva na jazykovo zmiešanom území o tom, že na verejných priestranstvách sa budú inštalovať informačné tabule iba v úradnom jazyku alebo v dvojjazyčne, t. j. v úradnom i menšinovom jazyku (k téme pozri ešte: Nekvapil, 2006; Neustupný, 2002; Neustupný – Nekvapil, 2002; Szabó Mihály, 2007).

2. Hranice jazykového plánovania v menšinových komunitách

V prípade menšinových komunit s materským národom (materskou krajinou), aké sú napr. Slováci v Maďarsku a Maďari na Slovensku, klasické jazykové plánovanie je ťažko realizovateľné, a to najmä z týchto dôvodov:

2.1. Tieto komunity nie sú jazykovo samostatné, ani sa nechcú osamostatniť – aspoň zatiaľ sme nezaregistrovali žiadne iniciatívy na kodifikovanie vlastnej variety (vlastných variet) –, pokladajú sa za súčasť národného jazykového spoločenstva.

2.2. Ako sme spomenuli vyššie, jazykové plánovanie vo svojej klasickej podobe je vlastne záležitosťou celospoločenských a štátnych inštitúcií, ktoré svoju legitimitu na vykonávanie tejto činnosti odvodzujú väčšinou z právnych predpisov, resp. zo celospoločenskej prestíže. Minority však väčšinou nemajú inštitúcie, ktoré by disponovali dostatočnou mocou alebo prestížou na implementáciu výsledkov jazykového plánovania, ba dokonca o samostatnom jazykovom plánovaní sa často ani neuvažuje. V prípade Maďarov na Slovensku sa komunikačné problémy (odklon od štandardnej normy, najmä používanie kontaktných jazykov) tradične skúmali z aspektu jazykovej kultúry. Tzv. kultivátori jazyka považovali kontaktné elementy za chybné, za porušenie „normy spisovného jazyka“, preto sa snažili ich eliminovať. Pritom si nevšimli širšie spoločenské súvislosti používania týchto kontaktných elementov, a ako jedinou formu popularizácie vlastného riešenia si zvolili novinové články, ktoré predstavujú málo efektívny spôsob implementácie akčného plánu.

2.3. V menšinových podmienkach aj preto je ťažké realizovať jazykové plánovanie, lebo manévrovací priestor tých menšinových grémíí, ktoré by sa na takúto úlohu podujali, je pomerne obmedzený. Ako výrazný limitujúci faktor môžu pôsobiť opatrenia orgánov štátu, kde minorita žije, ale aj orgánov a grémíí materskej krajiny, prípadne postoje hovoriacich v rámci komunity; tí nemusia súhlasiť s návrhmi „jazykových plánovačov“, ktorí zas nemajú moc na presadenie svojich plánov (viď predchádzajúci bod).

Orgány štátu, kde daná menšina žije, i orgány materskej krajiny prijímajú rôzne rozhodnutia, ktoré majú vplyv aj na používanie jazykov v menšinovom prostredí bez toho, žeby si uvedomovali prípadné „neprijemné“ následky svojich rozhodnutí. Dokonca sa stáva, že práve tieto opatrenia spôsobujú nové komunikačné problémy pre príslušné minority. Ako typický príklad môžeme uviesť štandardizáciu ojkónym. Na Slovensku v súvislosti so zákonom č. 191/1994 o označovaní obcí v jazyku národnostných menšín bol vydaný zoznam obcí so sídelnými názvami v menšinových jazykoch. V prípade maďarských názvov sa minimálne 20 % uvádza v inej forme, ako bol názov obce štandardizovaný na začiatku 20. storočia. Pre Maďarov na Slovensku je veľmi problematické, že obec *Jahodná* v okrese Dunajská Streda (s pôvodným štandardizovaným názvom *Pozsonyeperjes*) má byť označená ako *Eperjes*, pričom tento názov v maďarčine „patrí“ tradične mestu *Prešov*. Podobne je problematické rozhodnutie geografickej názvoslovnej komisie MR, že slovenská časť bývalého mesta *Komárom*, teda *Komárno* sa má po maďarsky nazvať ako *Révkomárom* (aby sa odlíšil od názvu nového mesta *Komárom* na území dnešného Maďarska). Maďarskí obyvatelia *Komárna* totiž svoje mesto nazývali aj teraz nazývajú ako *Komárom*, aj podľa spomenutého zoznamu z r. 1994 sa má po maďarsky označovať takto. Otázka variantnosti sídelných názvov je problém, ktoré možno riešiť iba na najvyššej medzištátnej úrovni, a to zapojením všetkých zainteresovaných strán (k tomuto problému pozri bližšie: Szabó Mihályová 2007b).

3. Prínos teórie jazykového manažmentu pre popis jazykovej komunikácie a riešenie jazykových problémov v menšinových komunitách

Ako už bolo spomenuté vyššie, v menšinových komunitách možnosti na realizáciu klasického jazykového plánovania v celom rozsahu sú veľmi obmedzené, jazykovými problémami sa teda zaoberajú väčšinou jazykovi kultivátori, ktorí prejavy hovoriacich hodnotia cez prizmu „jazykovej správnosti“, pričom vychádzajú z komunikačnej normy jednojazyčných hovoriacich, nevšímajú si kompetencie a repertoár dvojjazyčných hovoriacich, ani ich prípadné špeciálne komunikačné potreby v dvojjazyčnom prostredí, z toho dôvodu ani nemôžu ponúkať reálne a pre hovoriacich prijateľné riešenia. Z priestorových dôvodov uvedieme len dva príklady na odlišný prístup puristov a zástancov teórie jazykového manažmentu k takým komunikačným javom, ktoré obyčajne zostávajú mimo záujmu teórie jazykového plánovania.

Puristicky orientovaní kultivátori jazyka na Slovensku, i v Maďarsku kritizujú módné, „neodôvodnené“ či „nefunkčné“ používanie anglických nadpisov i výrazov v rôznych názvoch (firiem, hudobných skupín a pod.) a považujú to za „jav nekultúrnosti používateľa jazyka“ (Oravcová, 1995, s. 97). Odhliadnuc od toho, že hlavnou príčinou používania cudzojazyčných názvov v takýchto situáciách je skôr štylistická príznakovosť týchto prvkov, treba povedať, že na jazykovo zmiešanom území, napr. na južnom Slovensku dôvodom používania cudzieho názvu môže byť aj to, že obchod či reštauráciu netreba pomenovať dvakrát, stačí jeden spoločný, jazykovo akoby neutrálny názov na oslovenie klientely slovenskej i maďarskej. Výber takýchto internacionálnych názvov možno interpretovať ako určitý spôsob jednoduchého jazykového manažmentu používaného ako prevencia voči prípadným jazykovým problémom, ktoré môže vyvolať prítomnosť alebo na druhej strane absencia názvu v menšinovom jazyku.

Ak majiteľ nejakej reštaurácie používa cudzí názov práve z tohto dôvodu, je ťažké ho presvedčiť o nefunkčnosti cudzojazyčného výrazu o to viac, že z jeho pohľadu používanie cudzieho prvku sa nejaví ako komunikačný problém.

Z rôznych sociolingvistických problémov, ako aj zo skúseností z fungovania jazykovej poradne pri OZ. Gramma, jednoznačne vyplýva, že pre Maďarov na Slovensku skutočným komunikačným problémom je jazyková, najmä tzv. lexikálna medzera, keď hovoriaci nepoznajú maďarský ekvivalent slovenského slova alebo výrazu (predovšetkým termínov). V hovorených prejavoch sa tento problém často rieši prepnutím kódu alebo použitím priamej výpožičky zo slovenského jazyka. Pre väčšinu hovoriacich takéto riešenie ako druh jednoduchého jazykového manažmentu je vcelku prijateľné a obvyklé: aj keď si všímajú porušenie komunikačnej normy, žiadne ďalšie kroky nepodniknú.

V takýchto prípadoch slovenské slovo alebo výraz slúži na uľahčenie komunikácie. Negatívne sú však hodnotené takéto prejavy nedostatočnej jazykovej kompetencie zo strany puristicky orientovaných predstaviteľov komunity, najmä pedagógov a kultivátorov jazyka, ktorí používanie slovenských prvkov v maďarskom kontexte pripisujú najmä „pohodlnosti“ hovoriacich. Kritici však úplne ignorujú širšie spoločenské súvislosti komunikácie: takýto typ komunikácie sa vyskytuje najmä na pracoviskách a úradoch, pre ktoré je charakteristické skôr používanie slovenčiny. Ak je na nejakom dokumente napísané *Platobný výmer*, je málo pravdepodobné, že úradník alebo strážnik na pomenovanie tohto dokumentu budú používať štandardný maďarský názov, skôr je pravdepodobné, že ho vôbec nepoznajú.

Táto situácia sa nedá riešiť novinovým článkom; používanie maďarského elementu namiesto slovenského možno dosiahnuť len zavedením dvojjazyčných dokumentov, spisov alebo formulárov na úradoch, resp. vyvesením takýchto vzorov na informačných tabuliach, prípravou príručiek a terminologických slovníkov pre spolupracovníkov príslušných inštitúcií a pod.

Význam teórie jazykového manažmentu pre riešenie jazykových problémov vidíme najmä v tom, že pomáha identifikovať problémy tak, ako ich vnímajú hovoriaci a pomáha vypracovať účinné mechanizmy na riešenie jazykových problémov na tej úrovni, kde je to možné riešiť.

Bibliografia

NEKVAPIL, Jiří:

From Language Planning to Language Management. In: *Sociolinguistica*, 2006, roč. 20, s. 92 – 104.

NEUSTUPNÝ, Jiří V.:

Sociolingvistika a jazykový management. In: *Sociologický časopis*, 2002, roč. 38, č. 4, s. 429 – 442.

NEUSTUPNÝ, Jiří V. – NEKVAPIL, Jiří:

Language Management in the Czech Republic. In: *Current Issues in Language Planning*, 2002, roč. 4, s. 181 – 366.

ORAVCOVÁ Anna:

Anglicizmy v dennej tlači. In: *Spisovná slovenčina a jazyková kultúra*. Ed. Považaj, Matej. Bratislava: Veda Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1995, s. 97 – 107.

SZABÓMIHÁLY Gizella:

A nyelvi menedzselés lehetséges szerepe a magyar nyelvalkításban. In: *Műhelytanulmányok a nyelv műveléséről. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 71*. Ed. Domonkosi Ágnes – Lanstyák István – Posgay Ildikó. Dunaszerdahely – Budapest: Gramma Nyelvi Iroda – Tinta Könyvkiadó 2007, s. 52 – 67.

SZABÓMIHÁLYOVÁ, Gizella:

Maďarské ojkonymá na Slovensku: štandardizácia, variabilnosť, kontaktové javy. In: *Jazyk a komunikácia v súvislostiach II*. Ed. Oľga Orgováňová. Bratislava: Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, Katedra slovenského jazyka 2007, s. 256 – 264.

REZÜMÉ

Nyelvi menedzsment kétnyelvű közösségben

A tanulmány a nyelvészek körében még kevésbé ismert nyelvi menedzsment fogalmát mutatja be a nyelvtervezéssel összefüggésben. A nyelvi menedzsment fogalmát először 1987-ben használta B. Jernudd és J. Neustupný. A nyelvi menedzsment modellezheti a valós nyelvi folyamatokat, problémákat. A kétnyelvű közösségekben, mint például a magyarországi szlovákok vagy a szlovákiai magyarok esetében, a nyelvtervezéssel szemben a nyelvi menedzsment a megfelelőbb eszköz a nyelvi problémák megoldására.

SUMMARY

Language Management in Bilingual Community

This paper aims to introduce the theory of language management, largely unknown among Slovakian linguists so far, as well as to delineate the interrelationship of language planning and language management. The term „language management“ was first used in 1987 by B. Jernudd and J. Neustupný, in connection with Jernudd's theory of language correction, which basically provides a further development of the theory of language planning. The theoretical framework of language management, however, can model real language processes more effectively than can that of language planning, and is more suitable for the description of the treatment of language problems that arise in the bilingual communities as the Slovakian Community in Hungary and as the Hungarian Community in Slovakia. In the paper the author demonstrates how to interpret, analyze and treat phenomena that might not be sensibly solved or even be identified as problems in the framework of language planning or language cultivation.

SLOVENČINA V MENŠINOVOM PROSTREDÍ

Štúdie z II. medzinárodnej vedeckej
konferencie

Výskumného ústavu Slovákov
v Maďarsku

Békešská Čaba 17.-18. októbra 2007

Békešská Čaba 2008

Redaktori:
Alžbeta Uhrinová
Alexander Ján Tóth

Recenzenti:
Anna Divičanová
Miroslav Dudok

Jazykoví lektori:
Zuzana Benková, Ján Chlebnický (slovenský text)
Mária Mayerová (maďarský text)
Slávka Otčenášová (anglický text)
Libuše Peštiova (český text)
Pappné Prinzing Valéria (nemecký text)

Návrh obálky:
Ladislav Lonovics

Vydanie publikácie podporil:

•
• Visegrád Fund
•

Vydavateľ:
Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku

ISBN: 978-963-87342-5-9

Za vydanie zodpovedá:
Alžbeta Uhrinová-Hornoková

Typografia: Ancsin és Társa Bt., Szabadkígyós
Tlačiareň: Mozi Nyomda Bt., Békéscsaba
Zodpovedný vedúci: Garai György